

ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБІНСЬКОГО

Факультет дошкільної, початкової освіти та мистецтв імені Валентини
Волошиної

Кафедра музикознавства, інструментальної підготовки та
хореографії

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

**Формування духовності учнів засобами українського
музичного фольклору**

Студентки 2 курсу групи 2ММЗ
Галузі знань 02 Культура і мистецтво
спеціальності 025 Музичне мистецтво
Завгородньої Альони Олександрівни
Науковий керівник:
к.п.н., доцент Теплова О. Ю.

Національна шкала _____
Кількість балів: _____ Оцінка: ECTS _____
Голова комісії _____
(підпис) (ініціали, прізвище)
Члени комісії _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

(підпис) (ініціали, прізвище)

(підпис) (ініціали, прізвище)

Вінниця – 2019

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОСТІ УЧНІВ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОГО МУЗИЧНОГО ФОЛЬКЛОРУ	
1.1. Зміст поняття «духовна культура», його критерії та рівні сформованості у школярів.....	8
1.2.Український музичний фольклор як провідна складова формування духовності учнів.....	15
1.3.Педагогічні засади використання українського музичного фольклору у вихованні учнів	25
РОЗДІЛ II. ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОСТІ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОГО МУЗИЧНОГО ФОЛЬКЛОРУ	
2.1.Діагностика сформованості духовності учнів.....	32
2.2.Педагогічні умови процесу формування духовності учнів засобами українського музичного фольклору	38
2.3.Аналіз результатів процесу формування духовності учнів засобами українського музичного фольклору.	47
ВИСНОВКИ	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	54

ВСТУП

На початку нового тисячоліття у царині-освіти та виховання відбуваються кардинальні зміни. У новітніх державних документах – Національній доктрині розвитку освіти України в XXI столітті (2002) та Концепції загальної середньої освіти визначаються основні цілі, пріоритети, умови, очікувані результати та інші найважливіші положення розвитку освіти в нашій країні на найближчі десятиліття. Як підкреслюється у зазначених документах, суттєвого удосконалення потребує художньо-естетичне виховання школярів.

«Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті» визначає пріоритетність духовного виховання молоді на засадах провідних принципів демократизації та гуманітаризації, відкритості гуманістично-плюралістичних позицій, національної спрямованості навчання і виховання. У цьому контексті особливого значення набуває розв'язання проблеми формування духовної культури молодого покоління засобами музичного фольклору, оскільки трансформаційні зміни, що відбуваються у сучасному соціокультурному просторі, зумовили споживання широкого пласта такого виду музичного мистецтва – чи не найпопулярнішого у середовищі людей будь-якого віку.

Духовна культура є адекватним індикатором розвиненої особистості, за допомогою якого її визначають. Особистість володіє духовними цінностями, як власними якостями. При цьому рівень володіння ними повинен бути таким, щоб можна було їх розвивати в реальній життєдіяльності. Особистісне зростання й залежить від того, наскільки особистість поєднується із системою духовних цінностей: повага до української культури; мистецтво; істина, свобода вибору; життя за законами добра.

Проблема розуміння духовності як складного особистісного утворення людини складна і багатоаспектна. Пошуки основ духовності та джерел її зрощення пов'язані зі створенням моделі духовної людини, яка розроблялась видатними філософами, психологами та педагогами минулого. Починаючи з

видатних мислителів Стародавньої Греції Платона та Арістотеля, проблема духовності не виключається з актуальних питань наукових дискусій філософів, психологів, педагогів.

Саме формування духовності учнів – одна з головних проблем нашої держави. Тому, що успішний розвиток демократичних процесів в Україні залежить від багатьох умов, серед яких провідне місце посідає духовне відродження громадян, гармонізація соціального життя нації. Адже саме духовність надає надзвичайності усім психічним характеристикам людини.

На сучасному розвитку людства духовність людини стає предметом досліджень філософів (В.Лутай, С.Кримський та ін), психологів (Б.Братуся, О.Зеліченка, А.Мудрика, Е.Помиткіна та ін), педагогів. Педагогічні проблеми виховання духовності особистості розглядаються в роботах вітчизняних педагогів та діячів культури минулого В.Сухомлинського, К.Ушинського. Окремі аспекти цієї проблеми подаються в сучасних педагогічних дослідженнях, І.Зязюна, Б.Неменського, та ін.

Найбільш повно репрезентована увага щодо питань духовного розвитку учнів у філософській літературі в контексті загальних питань культури. Серед українських філософів та педагогів привертають увагу публікації В.П.Андрущенка, Л.Т.Бабія, Г.К.Бриль, С.Б.Кримського.

Виховання потребує особливої організації спілкування молоді з сучасною музичною культурою, і воно виходить далеко за рамки загальноосвітнього процесу. Це особливо актуально сьогодні, коли проблеми виховання учнівської молоді, її соціальної адаптованості й, водночас, виходу на можливості перетворювальної діяльності набувають особливого значення у зв'язку з формуванням соціально відповідальної та естетично вихованої особистості.

На даному етапі очевидним є зростання впливу популярного українського фольклорного музичного мистецтва на особистість школяра, зокрема, на її духовність, емоційно-почуттєву сферу, творчий потенціал,

адже, як свідчать соціологічні дослідження в цій галузі Рудницька О.П., Кондрашова Л.В, Каменецька Л. М. В.І.Дряпіки, І.Я.Климук, О.М.Семашка.

Проблеми формування духовної культури особистості через кращі зразки народно-фольклорного музичного мистецтва висвітлювались червоним шляхом у філософських, педагогічних, соціологічних дослідженнях найвідоміших вчених та музичних діячів – Г.Сковороди, І.Франка, М.Грушевського, В.Сухомлинського, М.Леонтовича, Д.Кабалевського, Н.Ветлугіна, І.Беха, М.Сметанського, Г.Тарасенко, О.Акімової, Е.Бриліна, Б.Бриліна, А.Іваницького, А.Завальнюка.

Український музичний фольклор безпосередньо впливає на становлення й розвиток світоглядних, орієнтаційних, соціально-культурних позицій юнацтва у сфері його життєдіяльності; вона є найпопулярнішим і найдоступнішим засобом духовно-естетичного виховання підростаючого покоління і має найбільш високий рейтинг серед учнівської молоді, оскільки національний характер її функціонування в молодіжному середовищі актуалізує і визначає розвиток молодого людини, особливо в період ранньої юності.

Актуальність дослідження визначається і загальним зниженням інтересу учнів до теоретичного осмислення фольклорної спадщини в духовній та естетичній реальності, на відмінну від абсолютизації вклоніння мінливій «модній» музиці, зростанням ролі примітивізму, буденності, шаблонності мислення в орієнтації на естетичні та духовні цінності музичної культури, що унеможлиблює їх якісне перетворення естетичних музичних цінностей у внутрішню особистісну смако-стильову композиційну форму як сутнісне вираження творчого начала особистості. Це зумовило вибір теми дослідження: «Формування духовної культури школярів засобами українського музичного фольклору».

Об'єкт дослідження – процес формування духовної культури школярів засобами українського музичного фольклору.

Предмет дослідження - педагогічні умови формування духовності учнів засобами українського музичного фольклору.

Мета дослідження полягає в теоретичній розробці сутності змісту духовності особистості, розкритті поліфункціональних можливостей українського музичного фольклору, виокремленні педагогічних умов, які забезпечують ефективність формування цього складного особистісного утворення школярів засобами музичного фольклору.

Завдання дослідження:

- проаналізувати науково-педагогічну та спеціальну літературу з даної проблеми.
- виявити сутність, зміст показники духовної культури особистості та рівні її сформованості.
- розкрити виховні можливості українського, музичного фольклору на основі дослідження його естетичного, морального світоглядного значення та художніх особливостей в педагогічному аспекті.
- виявити результативність використання творів українського музичного фольклору на уроках музики та в позакласній роботі.
- визначити зміст і значення українського музичного фольклору.
- виявити та обґрунтувати сукупність педагогічних умов, які забезпечують позитивний вплив українського музичного фольклору на рівень духовного розвитку школярів.
- експериментальним шляхом перевірити ефективність педагогічних умов виховання духовної культури школярів засобами українського музичного фольклору.

Для розв'язання поставлених завдань були використані традиційні для педагогічної науки **методи:**

- теоретичні (вивчення та аналіз наукової літератури з проблеми дослідження, педагогічного досвіду й педагогічної практики вчителів та вихователів)

- емпіричні (бесіда, анкетування, педагогічне спостереження, тестування, створення і розв'язання проблемних ситуацій, метод вивчення шкільної документації, бесіди, опитування, статистична обробка результатів експериментальної роботи, метод оцінювання продуктів діяльності учнів, педагогічний експеримент (констатуючий і формуючий)).

Структура роботи: вступ, два розділи, висновки, список використаних джерел і літератури.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження обговорювалися на Всеукраїнській науково-практичній конференції у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського (листопад, 2019 р.), опубліковані у збірнику студентських наукових статей кафедри педагогіки та професійної освіти.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОСТІ УЧНІВ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОГО МУЗИЧНОГО ФОЛЬКЛОРУ

1.1. Зміст поняття «духовна культура», його критерії та рівні сформованості у школярів

Проблема духовності цікавила людство в усі часи. Це проблема досліджувалась багатьма науками. До визначення цього поняття у вчених не має одностайної думки. Кожний науковець розуміє поняття «духовність» по-різному.

Поняття «духовність» завжди мало у філософії важливе значення, і відіграє визначну роль у ключових проблемах: людина, її місце й призначення у світі, зміст її буття, культура, суспільне життя. І тому такі філософи: Платон, Аристотель, Юркевич, Григорій Сковорода вважали, що поняття «духовність» є похідним від слова «дух», що означає рухливе повітря, повівання дихання, носія життя.

Уже в первісну епоху складаються перші уявлення про духовність. Але це поняття ще не розмежовувалось від тілесної суті. Вперше Платон відокремив тілесне і духовне, визначив, що духовність – це специфічна людська властивість, а тілесне – це нижче, те, що закладене природою людині. Аристотель теж відокремив ці поняття, але розглядав тілесне й духовне як рівно необхідні. [62, с.24].

В сучасній некласичній та посткласичній філософії проблема духовності набуває дедалі актуальності. Це пов'язано з загальним антропологічним зворотом, що стався у сучасній філософії, і прагненням подолати раціоналізм та ірраціоналізм у розумінні людини, з обміркуванням підстав глобальної духовної кризи, що вразила людство в ХХ ст., пошуком шляхів її подолання. Значний внесок у розробку проблеми духовності зроблений у філософії, притаманний таким філософам, як Мартін Бубер, Макс Шелер, П'єр Тейяр де Шарден, Альберт Швейцер, Еріх Фром, Віктор Франкі. Провідною ідеєю цих вчених є: людина розумна на зламі епох

виявилась нездатною подолати всілякі кризи життя, зокрема глобальні, тому їй на зміну повинна прийти людина духовна. За визначенням цих науковців маємо наступне визначення.

Духовність – це загальнокультурний феномен, який уміщує в собі не тільки абстрактно-теоретичні цінності й ідеали, а й вчинки по совісті, істині і красі [43, с.116].

Обміркування проблеми духовності стає актуальною і в сучасній українській філософії. Публікуються дедалі більше праць присвячених різноманітним її аспектам. Українські дослідники, як і їх попередники, наполягають, що: духовність – це спосіб розбудови особистості [10, с.92].

На думку С. Б. Кримського духовність – це зустріч з самим собою, своєю душею, внутрішнім Я. Це – вихід до вищих цінних інстанцій формування, конструювання особистістю самої себе. А також провідний фактор розумової гармонізації світу зовнішнього та внутрішнього, їх узгодження з моральними законами. Це цінний зміст та спрямованість буття людини [30, с.21-22].

Філософ В.І.Вернадський як і М.Бердяєв, В.Соловйов, П.Флоренський уявляє людину сутністю Всесвіту, головною цінністю світобудови, а шлях до високої духовності, вбачає у злитті з Космосом. Духовна людина живе творчо, піднесеною діяльністю і реалізовує себе згідно з універсальними законами природи й космосу, гармонізуючи життя на планеті, прагнучи уникнути глобальної катастрофи [48, с.44].

Проблема духовності ще в період античності мала вагоме значення. Більшість вчених: Алкемеон, Геракліт, Демокріт, Анаксимен, Арістотель, Декарт вважали, що основою поняття духовності є душа. Поняття душі вони розуміли, як віддзеркалення історичної зміни впливу на психіку людини. У багатьох цих вчених саме душа представлялась однією із видів речовин. Для Геракліта і Демокріта – душа це вогонь. Анаксимен пов`язує душу з сонцем.

В психології проблемою “духовність” займалися такі вчені – В.Гордон, Г.Оллпорт, З.Фрейд, А.Маслоу, С.Рубінштейн. Ці вчені визначають поняття

духовності так. Духовність – це пізнання світу, себе, змісту призначення себе в світі [55 с.18].

Психологічний словник подає нам наступне визначення духовності. Духовність – це індивідуальна вираженість в системі мотивів особистості двох фундаментальних потреб, ідеальної потреби пізнання і соціальної потреби жити, діяти «для інших» [50, с.95].

Сучасні психологи І.Зеліченко і Б.С.Братусь вважають, що основним поняттям духовності є дух і визначають дух – як джерело енергії і саму енергію психологічної діяльності. Дух прагне піднести світ, а психологічним органом рефлексії духу виступає свідомість. В свою чергу за їх визначенням «духовність – це тяжіння до любові, гармонії, до прекрасного».

Проблема духовності є однією з головних проблем сучасної педагогіки. Це питання висвітлено у працях таких вчених: С.Соловейчика, І.А.Зязюна, Г.М.Сагача, В.М.Сагоновського. Але розуміння цієї проблеми подають кожен по-різному. С.Соловейчик стверджує, що складовою частиною «духовності» є «дух». І зазначає, що дух, це: – основа всього найкращого, що є в людині; людське в людині; сутність людини, прагнення до правди, добра й краси. Педагог зазначає, що духа немає поза людиною, дух існує лише в кожній людині. І з цього основною поняття про дух ми можемо конкретно визначити, що таке духовність.

Духовність – це одна з характеристик людини, а головне, вона визначає усі його матеріальні якості, її цінність [57, с.43].

Якщо педагог С.Соловейчик обов'язково пов'язує поняття «духовність» з поняттям «духу», то такі сучасні педагоги І.А.Зязюн, Г.М.Салач пов'язують духовну людину з розумною. На їхню думку, «людина розумна» на сучасному етапі виявилася нездатною подолати усякі кризи життя, а тому загострився інтерес до людини духовної, яка по-новому ставиться до цих проблем; усвідомлюючи необхідність абсолютних цінностей та ідеалів з метою уникнення глобальної катастрофи. На думку цих же науковців, без культу духовності людство загине.

Автори посібника «Педагогіка» під редакцією В. А. Сластеніна, досліджуючи тему духовності, пропонують наступне визначення духовності. Духовність – це індивідуальна вираженість у системі мотивів особистості двох фундаментальних потреб; ідеальної потреби пізнання й соціальної потреби жити, діяти для інших [46 с.104].

Структурними компонентами духовності Немов Р.С. вважає: індивідуальну вираженість людини; духовні потреби людини; пізнавальні потреби людини; соціальні потреби людини; потреба само актуалізації людини; потреба діяльності людини [39 с.102].

Щоб розкрити суть кожного компонента духовності, слід визначитись з поняттям «потреба». Потреба – це стан нужди в об'єктивних умовах, предметах, без якої неможливий розвиток та існування живих організмів, їх життєдіяльності. Потреби людини треба розглядати як особливий психологічний стан індивіда, як не співвіднесеність в психіці особистості внутрішніх і зовнішніх умов діяльності. Потреба – це джерело активності людини [39 с.108].

1. Індивідуальна вираженість – це життєвий шлях людини у суспільстві, це свідомість і самопізнання людини, це коли особистість, як свідомий суб'єкт розуміє не тільки оточуючих, але й себе у своєму ставленні до оточуючих.

2. Духовна потреба людини – це внутрішній світ людини, її морально-етичні цінності. Це пошук істини і сенсу життя людиною. Це пізнання людиною свого «я», потреба людини слухати класичну музику, читати книги, ходити до театру. Вміння людини оцінювати навколишній світ, людське оточення.

3. Пізнавальні потреби – це рівень розумового розвитку особистості, її жага до пізнання, підвищення свого інтелекту. Потреба людини у навчанні.

4. Соціальні потреби – це соціальний успіх людини, а звідси впевненість в собі у суспільстві. Це ще й потреба у аффіліації, тобто

прагнення людини допомогти іншим. Це вміння людини жити в суспільстві за його законами і водночас проявляти інтерес чуйність, допомогу іншим.

5. Потреба само-актуалізації – це потреба в розумінні особистого шляху, це реалізація своїх можливостей і здібностей. Людина, яка досягає рівня само-актуалізації, повністю реалізувавши свої здібності і можливості, постає як свідомо особистість. Потреба само-актуалізації це і розуміння людиною своєї мети в житті і шляхів її досягнення.

6. Потреба діяльності – це потреба в організаційній роботі, розуміння задач, які ставить перед людиною суспільство, і в свою чергу виконання обов'язків, які постають перед людиною.

Таким чином, критерії духовності, це: орієнтація людини на вищі естетичні цінності, вчинки по совісті; ставлення людини до громадської діяльності; прагнення особи до пізнання; розуміння людиною сенсу буття.

Тож з'ясуємо, що ж притаманно для кожного рівня сформованості духовності учнів. Якщо людина з високим рівнем сформованості духовності, то вона володіє системою умовностей та регламентацій поведінки, має такий рівень культури, при якому спрямовує свою власну природу, свої думки, дії й діяльність на збереження. створення добра, гармонії, прекрасного в житті інших людей (тобто високий рівень сформованості).

Якщо людина з середнім рівнем сформованості духовності, то вона теж озброєна і системою регламентацій, і високим рівнем звичних потреб у їх дотриманні, але спрямовує все це та породження й реалізацію злого духу, негативної духовності .

І лише та людина, котра не володіє ні певною системою ні бодай мізерною кількістю умовних регламентацій, ні системою будь-яких потреб дотримуватися хоча б яких-небудь приписів в цілому (тобто людина не культурна зовсім), не володіє поняттям про добро та зло, про ідеал та антиідеал, прекрасне й огидне, може вважатися повністю бездуховною (низький рівень сформованості).

Навіть особа, коли в арсеналі своєї свідомості й змінить певну кількість регламентації своєї поведінки (тобто, якоюсь мірою ця людина культурна), але вона діє за всіма правилами й законами на користь чи задоволення лише своїх фізичних та фізіологічних потреб, не може вважатися духовною особою. Це також по-своєму бездуховна людина.

Тобто, спираючись на попередні визначення, зрозуміло, що людина може багато читати, ходити до театру, спілкуватися з розумними людьми, мати тактовність, але її не можна назвати духовно вихованою. Тому що, весь її розум та вади свідомо направлені на користь собі, а не на альтруїстичні вчинки [11 с.87].

Згідно наших спостережень щодо сформованості духовності в учнів основної школи та концепції Б.С.Братуся, ми уклали таблицю, яка є результуючим фактором існуючих поглядів на цю проблему. У педагогіці є традиційним розглядати три рівні сформованості: високий, середній, низький.

Духовний розвиток особистості безпосередньо пов'язаний із засвоєнням існуючих духовних надбань, що створювалися людством протягом багатьох тисячоліть. Отже, процес духовного виховання виступає як відтворення духовної культури, що накопичена суспільством, та стимулювання прагнення до саморозвитку людини.

У той же час процес засвоєння культурних цінностей людства не залишає окрему людину байдужою та пасивною. Вона відчуває потребу у перетворенні навколишньої дійсності, привнесення власного бачення неповторності, гармонії та краси в оточуючий світ. Такі творчі прояви теж характеризують процес духовного становлення людини. Тому, вивчаючи тему використання популярної естрадної музики у вихованні духовності учнів основної школи, вважаємо доцільним з'ясувати трактування понять «виховання» та «виховання духовності», які є вихідними й визначальними у нашому дослідженні.

У сучасній педагогічній літературі поняття «виховання» трактується (Щербань П.М, Волкова Н.П.) як спеціально організований цілеспрямований процес формування особистості в умовах взаємодії вихователів та вихованців [13, с.249].

Саме гуманізація процесу виховання призводить до вирішення завдань виховання духовності особистості школяра і виступає умовою духовного розвитку особистості школяра, який і спостерігається в динаміці розгорнення творчого потенціалу, ставленні до оточуючого середовища та до себе самого. З цієї позиції Г.Балл визначає головні завдання гуманізації освіти: демократизація устрою системи освіти; перетворення взаємодії вчителя і учнів у засіб творчого саморозвитку останніх; створення умов формування в учнів та вчителів особистості гуманіста, демократа, творця [49, с.25].

На сьогодні в педагогічній літературі накопичений певний досвід і окреслені різні підходи до визначення умов виховання духовності в системі шкільної освіти. Під педагогічними умовами виховання духовності школярів слід розуміти сукупність об'єктивних можливостей змісту виховання, методів та організаційних засобів його здійснення, що забезпечують успішне вирішення завдань духовного виховання. Всі засоби, форми, методи шкільної роботи повинні бути спрямовані на розвиток індивідуальності, унікальності особистості, а отже, базуватися на принципах гуманістичного підходу [42, с.56].

У енциклопедично-довідниковій літературі під гуманізацією розуміють цілісну концепцію про людину як найвищу цінність у світі. Основними ідеями цієї концепції є захист гідності особистості, визначення її права на свободу, щастя, розвиток і виявлення своїх здібностей, створення для цього відповідних сприятливих умов.

1.2. Український музичний фольклор як провідна складова формування духовності учнів

Музичне мистецтво як важлива складова світового полікультурного простору завдяки універсальності його інтонаційно-образної мови, що закодує і передає зрозумілу для різних народів смислову інформацію, дає змогу сучасній молоді вступати в діалог з різними культурами, розширювати таким чином свій власний духовний світ.

Вектор музичного виховання насамперед має спрямовуватись у площину особистісного розвитку школярів на основі виявлення індивідуальних здібностей і формуванні різнобічних естетичних потреб та інтересів. Викладання дисциплін художньо-естетичного циклу в загальноосвітній школі має забезпечувати умови розвитку таких якостей учнів, як ініціативність, самостійність і креативність, здатність до самореалізації, самовдосконалення.

Разом з тим, враховуючи, що два виміри художньої культури - культура суспільства і культура особистості функціонують у генетичному взаємозв'язку, викладання мистецтва має спрямовуватися, насамперед, на опанування учнями вітчизняних культурно-мистецьких цінностей в органічному поєднанні із цінностями інших народів світу, глибинне осягнення вікових національних культурно-мистецьких традицій, спадкоємцями яких вони мають стати у майбутньому.

Тому, нині, коли національна свідомість і культура нашого народу відроджується, проблема використання музичного фольклору з метою духовного розвитку школярів стає особливо актуальною.

Духовний світ людини починає формуватися змалку. Завдяки сильному емоційному впливу фольклор здатний через перцептивно-емоційний шар психіки дитини глибоко донести до її свідомості свої морально-естетичні ідеї, виробляючи відповідне оцінне ставлення до явищ дійсності. Це дає підставу для ствердження, що використання у навчально-

виховному процесі дитячого музичного фольклору ефективно впливає на розвиток духовної вихованості в цілому.

Український фольклор – це художнє відображення дійсності, яке нерозривно пов'язане з життям і побутом українського народу. Фольклорні твори для школярів дуже різноманітні, вони приваблюють своїм змістом, формою виконання, емоційністю.

У доступній формі фольклорні твори передають школярам життєві ідеали, оцінки вчинків людей, поняття про: красу, добро і зло. Будучи надзвичайно образними та емоційно-наснаженими, фольклорні твори розвивають розум, винахідливість, кмітливість, збуджують глибокі почуття і благородні поривання.

Народна пісня, хоровий спів, календарна обрядовість, вертепні дійства, гра на народних музичних інструментах, до яких прилучаються школярі, дають можливість виховувати глибокі естетичні почуття та переживання. Духовне життя людини – це постійна праця, невинна творчість, спрямована на самовдосконалення.

Духовність – це здатність трансформувати універсальність зовнішнього буття у внутрішній світ особистості на етнічній основі, здатність утворювати той внутрішній світ, завдяки якому створюється свобода людини від жорсткої залежності перед ситуаціями, які постійно змінюються.

Духовні цінності мають віднайти належне їм місце у всіх сферах людського життя, бо потенційно, саме духовні начала – основа життєдіяльності людини. Духовна культура є найсуттєвішою, провідною, психологічною характеристикою особистості. Лише той, хто віддає. При чому віддає від щирого серця і в нашому контексті задля великої мети – духовного становлення людини.

Перед сучасною школою постає проблема відродження в учнів любові до пісенно-музичної культури свого народу, осмислення її джерел та коренів і подальша пропаганда кращих зразків музичного фольклору. Зазначимо, що ні наука, ні практика музикування не знайшли поки що заміни первинній стихії

природньої музикальності людини, на якій виросла музична культура народу. Кожна дитина генетично несе в собі початки тієї музичної свідомості, на якій в далекому минулому зросла могутня стихія музичного фольклору.

Найбільш повно репрезентована увага щодо питань духовного розвитку учнів у філософській літературі в контексті загальних питань культури. Серед українських філософів та педагогів привертають увагу публікації В.П.Андрущенка, Л.Т.Бабія, Г.К.Бриль, С.Б.Кримського.

В аспекті сучасного розуміння сутності духовної культури особистості визначальним є те, що науковці оцінюють її як цілісну характеристику, яка проявляється в різних типах діяльності (естетичній, етичній, комунікативній).

Заслуговують на увагу думки науковців щодо генетичних коренів означеного феномену. Вчені стверджують, що формування духовної культури відбувається в онтогенезі. Безумовно, в процесі її становлення неабияке місце належить молодшому шкільному віку. В ході цього найсприятливішого періоду розвитку й соціальної адаптації вкоріняються засади культури кожної особистості.

Дитина знаходиться під впливом конкретних соціально-економічних та етнокультурних устроїв суспільства, сімейно-побутових традицій, звичаїв тощо. Все це створює передумови формування всіляких спеціальних знань, умінь, навичок, засвоєння морально-етичних норм, духовних цінностей.

Звичайно, виховні можливості закладені в кожній навчальній дисципліні, але найбільш значущі у цьому відношенні якості образного змісту образного мистецтва. Музика в руках учителя – один з найсильніших чинників впливу на думки й почуття учня.

Програма з музичного мистецтва для загальноосвітньої школи покликана формувати у дітей духовну культуру, неодмінною частиною якої є знання народної музики, її самобутніх національних особливостей. Програма ґрунтується на визнанні виняткової ролі фольклору в масовому музичному вихованні як засобу формування справжньої культури і духовності школярів. Основну тематику програми складають фольклорні зразки.

Щоб школа мала національний менталітет, щоб могла виховувати духовно освічених учнів, вона мусить спиратись на народні традиції, музичні зокрема, повернення національної музики у всій її неперевершеності в школу є важливим процесом. Виховна цінність народних музичних традицій полягає в тому, що виховання і розвиток дитини відбувається в контексті життя народу, в сім'ї, невимушено, просто, природно, так, що дитина навіть не відчуває, що її хтось виховує.

Проникнення у поетичний світ народних мелодій забезпечує засвоєння дітьми характерної для українського народу образно-емоційної музично-інтонаційної системи. Все коло героїв, образів, почуттів, з якими школярі зустрічаються в народних піснях, впливає на формування їх духовного світу.

Актуальність введення музичного фольклору в навчально-виховний процес загальноосвітньої школи зумовлена соціальною потребою перебудови школи в Україні, відродження національної культури, збереження й збагачення вікових скарбів народу, подолання нігілізму, врятування духовності. Школа покликана сповна використати всі можливості фольклору у вихованні дітей.

Педагогічну доцільність використання народних пісень, мелодій у вихованні школярів справедливо обґрунтовують їх красою та художньою довершеністю.

Музичний фольклор – динамічний за своєю природою процес. Історична, національна, виховна його обумовленість – всі ці фактори роблять його завжди цікавим та своєчасним для вивчення.

Духовну культуру школярів ми розглядаємо як індивідуальний досвід на привласнення моральних, етичних, художніх, естетичних, духовних цінностей національної культури, що їх оточує. В останні роки значно збільшився інтерес вчителів-практиків до можливостей художнього виховання на основі фольклорних традицій.

Фольклор є засобом формування духовної культури, сприяє розвитку творчості школярів, складання власних композицій (найпростіших обробок народних пісень).

Якщо творча робота учня пов'язана із самостійними діями, у нього зникає психологічна скутість, з'являється сміливість при виконанні практичних завдань. Перед школярем відкривається можливість самовираження.

Фольклор, в основі якого лежить народна етика і естетика, має велике пізнавальне значення, та естетичне. Методологічна основа народної музично-поетичної творчості – це зв'язок з історією суспільства.

Необхідність відродження духовності суспільства висуває ряд завдань, одне з яких – підвищення рівня естетичної культури особистості. Важливим шляхом досягнення цього є залучення дітей до культурної спадщини рідного краю, бо народна творчість важлива, невід'ємна частина духовної культури.

Кожному народові притаманні свої національні особливості, пов'язані з природними умовами життя, історичною долею, побутом, господарським досвідом, трудовими навичками. В такому середовищі виробились чіткі уявлення про те, які риси та якості характеру слід прищеплювати, склалися ідеали людської особистості. Ці ідеї втілювалися через казки, пісні, обрядова поезію, традиції, звичаї.

Музика здатна глибоко і правдиво передати майже всю різноманітність явищ дійсності, тому життя народу нерозривне з піснею, без якої не відбувалася жодна значна подія. Фольклор обслуговує дитину з самого її народження (колискові, дитячі пестушки і усмішки). В цих піснях відтворено світогляд українців, їх побут і культуру, працелюбність, пошану до дорослих, любов до рідного краю.

З часом музичний досвід дитини збагачувався знайомством з обрядовою поезією, традиціями, історичними піснями. Знайомлячи з особливостями національної культури, побуту, традиціями, звичаями, музикою, відроджується національна самосвідомість людини, формується розуміння краси, вміння жити

за "законами краси", виникає потреба створювати прекрасне навколо себе. Цей процес може здійснюватися під час навчання на уроках музичного мистецтва, праці, літератури, історії, образотворчого мистецтва у формі музичних пауз, музичної інформації, як засіб створення певного емоційного настрою.

Використання культурної спадщини народу буде сприяти прищепленню дітям любові до рідного краю, рідної домівки.

Саме народна пісня має ряд ознак спілкування і взаємозв'язків з іншими народами, і саме народна пісня виховує відношення поваги до всіх народів. Виховуючись на засадах музичного фольклору, учень зуміє пізнати і полюбити свої національні традиції з одного боку, а з іншого – ґрунтовно познайомитись зі світовою музичною культурою.

Народна пісня є одним з найбільш популярних жанрів музичного мистецтва. Світ пісенної культури українського народу безмежний.

Це скарбниця людської духовності, що полонить почуття, розум і серце. В українській пісні відтворюється світогляд народу, його морально-етичні цінності, педагогічний геній, багатовіковий досвід виховання підростаючих поколінь у душі високої духовності та моралі. Тому українська народна пісня має стати основою музичного матеріалу, що використовується на уроках музики в загальноосвітніх школах.

Важливо зазначити, що вивчення музичного фольклору варто здійснювати не епізодично, а доцільно кожний розділ уроку (хоровий спів, музична грамота, гра на народних інструментах, слухання музики тощо) будувати на народно-пісенному матеріалі.

Український музичний фольклор зі всією різноманітністю і особливостями володіє достатніми дослідники-фольклористи широко показали соціальні та класові функції музичного фольклору, розкрили закономірності та тенденції його розвитку виявили його загально естетичні особливості та національну специфіку. Це – простота, доступність, філософська спрямованість, лаконізм, суцільна правдивість та точність, художня досконалість

і неповторність форми, тому що найкращою основою виховання духовної культури є український музичний фольклор.

Він не тільки демонструє рух і розвиток традицій, а й виявляє ті пісенні типи, які на певних історичних етапах формування людської свідомості зберегли риси високої духовності та виробили самобутні стилі художнього мислення і світосприймання.

В усіх різновидах і жанрах фольклору присутня світоглядна позиція народу-художника, яка певною мірою впливає на виконавців і слухачів. Тому музичний фольклор є носієм загальнолюдських гуманістичних цінностей, мовою спілкування між дітьми. Вчитель музичного мистецтва покликаний виховувати і вдосконалювати духовний світ дітей, крок за кроком творити прекрасну будову їх музичної, художньої та естетичної культури.

Розвиток духовної культури – це основна мета музичного виховання в школі, яка ставить за основу збагатити духовний світ підростаючого покоління, сформувати музичну культуру як найважливішу умову моральної культури.

Поняття «духовна культура» включає розвиток музичних здібностей школярів, розуміння і глибоке переживання їх змісту. Духовна культура залежить від організації єдності виховання та освіти. Тому урок музики розглядається як урок навчання і виховання. Враховуючи, що музичний фольклор є феноменом духовної культури і виявляється у творчій діяльності, урок музики ми розглядаємо як лабораторію розвитку школярів засобами музичного фольклору. Отже, музичний фольклор розглядається як складова духовної культури школярів і людства.

Духовна культура людини невід'ємна від культури народу, до якого вона належить або серед якого живе. Тож педагогам потрібно реалізувати концепцію розвитку духовності на основі музичного виховання за допомогою української народної культури, мови, народної творчості і фольклору. В узагальненому вигляді вона полягає у визначенні українського музичного фольклору в духовному розвитку, естетичному вихованні дітей, у зверненні до народної

музичної творчості крізь призму її життєвих зв'язків з матеріальним і духовним світом людини.

На сьогодні проблема використання музичного фольклору у духовному процесі школярів помітно загострилась, вікові народні традиції в багатьох регіонах України майже забулись. Ця ситуація стала характерною і для школи, де народна музика в програмах тривалий час була представлена лише епізодично. Але сьогодні ситуація докорінно змінилась. Програми, автором яких є колектив провідних учителів та методистів під керівництвом О.Я.Ростовського включають музичний матеріал, який переважно складають українські народні пісні. Отже, провідним завданням вчителя музики є виховання любові до народної музики, виховання народною музикою.

Прогресивні народні педагогічні традиції, що історично склалися і передаються з покоління в покоління мають дійсно невичерпну можливість для сучасної практики, музично-естетичного виховання учнів. В сучасних умовах актуальною стає проблема вдосконалення системи музично-естетичного виховання з опорою на народний досвід, без розв'язання якої стає неможливим всебічний розвиток школярів. На необхідність глибокого вивчення традицій і досвіду народної педагогіки неодноразово вказували видатні педагоги К.Д.Ушинський, В.О.Сухомлинський, Г.Сковорода, до традицій народного виховання звертались Д.А.Федькович, І.Я.Франко. Всі вони наголошували на тому, що народна педагогіка є головним центром духовної культури і володіє потужною виховною силою.

Музичне виховання – це, насамперед, засвоєння кожною особистістю духовності, культури рідного народу, його національного Духу, способу буття.

Мету музичної освіти школярів визначив ще Д.Б.Кабалевський у своїй педагогічній концепції наполягав виховати в учнів музичну культуру як частину всієї їх духовної культури.

Могутнім виховним джерелом народної педагогіки є різновиди народної музики, а також велика кількість інструментів, серед яких -скрипка, дримба, цимбали сопілка, трембіти, гармошка, флюярка. Недарма в народі

кажуть: «Коли флюярка грає, у грудях серце тає», «Як музика іскриста, то й душа чиста», «Здоров'я, розум і сопілка - мудра спілка».

Фольклор, або усна народна творчість являє собою одну з найважливіших сторін багатовікового розвитку культури мільйонних мас людей, творчо спадщину багатьох поколінь, невідомих народних співців, розповідачів, майстрів-інструменталістів. Народна творчість розкриває перед нами нескінчений світ простоти, щирості, мудрості, щедрого народного таланту.

Зараз фольклор все більше переступає межі побуту і вливається в загальнокультурне та мистецьке життя. Використання фольклору поза селянським побутом у багатьох сферах життя і культури надзвичайно поширилось у всьому світі з середини ХХ століття. Це явище дістало назву «нової фольклорної хвилі».

Фольклор у сучасній музиці – це новий погляд на роль музики в суспільстві, на картину її побутування в дитячому та юнацькому середовищі. Це не тільки погляд, але й позиція в подоланні складностей і протиріч естетико-виховного процесу. Це – не тільки позиція, але й концепція відкриття музичної краси школярам.

Педагогічну доцільність використання народних пісень, мелодій у вихованні дітей справедливо обґрунтовують їх простотою, доступністю, художньою досконалістю та неповторністю. Тому насичення шкільних програм фольклором сприятиме проникненню учнів у глибини народної творчості, наближення до сформованих протягом віків уявлень про сутність людини, духовну красу.

В усі часи фольклору були притаманні характерні особливості -це колективний характер творення, розповсюдження і збереження; усна форма творення та побутування; варіантність та колективність. Найважливішою властивістю фольклору є естетичне засвоєння дійсності, художньо-образне, ціннісне відображення світу.

Справжню перлину – української народної музики являють колядки і щедрівки. Необхідно підкреслити, що в колядках і щедрівках відображена

ціла гама почуттів і переживань людей, проповідується вічна ідея гуманізму і любові до людей, виховується співпереживання і підтримка в самотності і убогості, в повсякденному житті.

Доступність поетичного складу, поетичного тексту щедрівок, музичних образів є тим самим педагогічним «ключиком», який відкриває «двері» дитячої, часто досить змученої душі, до моральних красот доброти і благородства, чистоти і справедливості.

Колядки і щедрівки в народних зимових святах виступають як окремо, так і в драматизованій дії українського «Вертепу». Дія вертепу вимагає від кожного школяра-учасника не тільки доброго музичного слуху і пам'яті, але і оволодіння драматичною роллю, вміння подати музичний і драматичний «підтекст», який в свою чергу, неможливо усвідомити без охоплення цілісної ідеї дійства.

Дуже важливою для учнів є символіка, що притаманна народним пісням та іграм, які супроводжують різні свята. Наприклад, характер колядок і щедрівок особливо підсилюється поетичною символікою: господар уподібнюється сонцю, його дружина – місяцю, а діти – зорям. У цьому яскраво виявляється потяг народу до краси, добра. Цілісне сприймання цих пісень сприяє формуванню у школярів емоційного переживання прекрасно-добрих починів, а також виробленню певної поведінки.

Велике виховне значення для школярів є підготовка та проведення весняних свят, які на Русі мали і мають древні традиції, які сягають ще в доязичні часи. Прихід весни завжди і для кожного пов'язаний з відродженням живої природи, тому веснянки, в переважній більшості, відображають веселий піднесений характер, музична мова тісно переплітаються з помірними темпами, які активно можуть бути використані в хоровому танці.

Красота весняного обряду полягає в тому, що діти можуть в ньому використовувати танець, а пісню і спів в синкретичному варіанті.

До позакалендарних творів ми відносимо пісні та віршики, небилиці або нісенітниці, дитячі молитви, ситуативні пісеньки та віршики, звуконаслідування, прозивалки, дражнилки і мирилки, пісні до казок.

Помітною і важливою якістю музичного фольклору є його пізнавальність. Приймаючи пісню, дитина вже в готовому вигляді засвоювала додаткову інформацію про навколишнє життя. При всій фантастичності зміст, образи, ситуації пісень відображали реальні риси народного побуту, а також були багатим джерелом знань про рідну землю, її історію, традиції.

Отже, не викликає сумніву, що доцільно використовувати український музичний фольклор з виховною й навчальною метою.

1.3. Педагогічні засади використання українського музичного фольклору у вихованні учнів

Сучасна педагогіка знаходиться лише на початковій стадії створення нової концепції виховання, основою якої стануть загальнолюдські моральні та естетичні цінності. Пошуки нових шляхів і засобів виховного впливу на підростаюче покоління підкреслили особливу роль національних витоків, зокрема, народної музичної творчості у становленні особистості.

Зазначимо, що кожна дитина генетично несе в собі початки тої музичної свідомості, на якій в далекому минулому зросла могутня стихія музичного фольклору. Тож не дивно, що перебудова системи музично – естетичного виховання школярів в Україні торкнулася насамперед питань використання народної пісні – виховання любові до народної музики, виховання народною музикою стало одним з провідних завдань учителя музики. І педагоги і музиканти єдині в тому, що віковічні традиції народу повинні стати надбанням дітей.

Орієнтуючись на загально відомі положення музичної педагогіки слід усвідомити, що інтерес і любов до народної пісні слід виховувати постійно і починати це потрібно з дитинства. Колискові материнські наспіви,

старовинні дитячі пісні, ігри повинні стати бажаним репертуаром в кожній сім'ї.

Педагогічні ідеї Д. Кабалевського найбільшою мірою відповідають визначеним підходам до використання українського музичного фольклору. Сприяють формуванню цілісного підходу та естетичного ставлення до явищ національної культури.

Важливе завдання повинен виконати вчитель музичного мистецтва – навчити дітей розуміти народну пісню, викликати бажання навчитися її співати. Потрібно намагатися, щоб на кожному уроці пісня була повністю розібрана, щоб вона схвилювала слухачів своєю красою, художньою довершеністю, давала роботу їхній уяві, пробуджувала світлі наміри. Теоретичні дослідження показали, що ефективність духовного виховання школярів їх моральний розвиток визначається здатністю до музичного сприймання. Сприймання музики лежить в основі всіх видів музичної діяльності – слухання, співу, гри на музичних інструментах, рухах під музику, творчих завдань.

Вікові особливості молодших школярів – розвиток їхніх пізнавальних сил, особлива емоційність – свідчать про необхідність залучення їх до музики, доводять, що акцент повинен робитись саме на розвитку афективної сфери. Звідси випливає необхідність вибору типу уроку – урок з різноманітними видами занять, комбінований урок – музично-естетичного розвитку молодших школярів. Відповідно застосовуються як словесні, так і наочні й практичні методи навчання, метою якого є естетичне виховання. Саме в атмосфері підвищеної зацікавленості, емоційності, формуються міцні знання, забезпечуються їх розуміння та правильне використання, розвиваються наукові навички, організовуються система уподобань, оціночних суджень, прокидається бажання самостійно спілкуватись з мистецтвом, займатись художньо-творчою діяльністю.

Найвищим проявом естетичної вихованості є здатність творити, тому провідними на уроці музики мають бути проблемно-пошукові методи, які є перехідними від виконавської до творчої діяльності. Увага учнів на уроці має

спрямовуватися на морально-естетичний зміст музики, а предметом уваги вчителя має бути не стільки музичний твір, скільки настрої і почуття, роздум дітей, викликані його сприйняттям.

Оскільки будь-які здібності дитини, зокрема, духовні, розвиваються в діяльності, школярів слід залучати до виконання цікавих вправ, які допомагають учням набути навичок та умінь у визначенні й вияві найрізноманітніших людських почуттів і переживань. Добір музичних творів має бути близьким за змістом життєвого досвіду дітей, з яскравим психологічним спрямуванням.

Ефективним є використання наочно-мімічних схем, що зображають контрастні почуття. Для орієнтування учнів у світі естетичних емоцій в процесі поетапного освоєння ними естетичних модальностей (сумно, поетично, піднесено, святково, радісно та ін.) пропонується працювати дітям емоційно-категоріальними картками.

Естетичні почуття в процесі слухання музики пов'язані з серйозною діяльністю, як слухацькою, так і виконавською. Ознайомлюючись з музичними творами, їх програмою, вслухаючись і проймаючись їх змістом, учень знаходить аналогії з життєвими явищами. Так у відповідності з індивідуальними смаками у нього зароджується вибіркоче ставлення до окремих творів, жанрів і видів музики [34, с.35-38].

Музичне переживання невіддільне від супутних сенсорних актів: простих (розрізнення нескладних звукових сполучень) і складних (сприймання музичних образів). Практичне формування навичок сприймання і способів вслуховування у музичний твір вдається тоді, коли вони стають для дітей найбільш відчутними, близькими, зрозумілими.

Процес виховання естетичного почуття тісно пов'язується з загальними завданнями музично-естетичного розвитку особистості.

Значний вплив на сприймання музики справляє використання різноманітних виражальних можливостей штриха та нюансів. Плавне legato допомагає викликати настрої споглядальності, задумливості, спокою; звуки виконані

коротким і виразним штрихом з невеликим акцентом на кожному звуку (*martele*), передають рішучість, маршовість, запал і т.п., швидке й легке чергування звуків (*staccato*) сприяє створенню веселого, святкового настрою. Такі прийоми добре підкреслюють виразність ритмічного рисунку.

Найдоступнішими засобами розкриття музично-художніх образів пісні для молодших школярів є темп і динаміка. Практика переконує, що вони одразу, без попередньої підготовки спроможні відповісти на запитання, пов'язані з визначенням темпу й динаміки.

Образ музичного твору будується за принципом контрасту (заспів, приспів, інтонація – вгору, вниз, темп – повільний, швидкий, динаміка – голосно, тихо). Беручи це на озброєння, ми націлюємо учнів на виділення тієї частини пісні, яка їм більше сподобалась, і виділяємо засоби виразності, що містяться в ній. Характер музики і темп маршоподібний. Це визначення асоціюється у свідомості дітей з чітким кроком – «під музику добре крокувати». Маршовість підтверджується музичним аналізом, яка звучить весело, бадьоро.

Спочатку мелодія пісні звучала з використанням штриха *marcato*, який і створював відповідний настрій зібраності, маршовості. Зміна цього способу виконання на інші (*legato*) у повільному темпі цілковито змінила весь зміст мелодії.

Конкретизуючи раніше висловлене, можна сказати, що ефективним методом визначення змісту й усвідомлення естетичних почуттів є цілісний аналіз, підхід до якого, у доступній формі, починаємо з 1 класу.

Сприятливими стимулюючими умовами є створення певного настрою для емоційного сприймання і постійне заохочення вчителем відповідей учнів, їхнього активного прагнення висловити своє ставлення, дати посильну оцінку.

Глибина сприйняття музичного образу значною мірою залежить від естетичного й музично-асоціативного досвіду дітей. Музичні асоціації, що виникають під впливом поза музичних моментів, наприклад, літературного тексту, живопису поглиблюють почуття і переживання, що виникли під впливом

музики. Тому розуміння емоційно-естетичного змісту художніх творів формувалося і на матеріалі інших видів мистецтва.

Коли ми говоримо про активність процесу слухання, то маємо на увазі як емоційно-інтуїтивне, так і свідоме сприймання музичного твору, вміння концентрувати увагу на різних елементах звукової тканини. Отже, важливо не тільки допомагати школяреві безпосередньо відчувати емоційний імпульс прослуханого твору, а й навчити його чути і розуміти, з допомогою яких виражальних засобів і прийомів композитор зумів втілити задуманий образ.

Для таких занять характерна увага до виховання навичок осмисленого і цілеспрямованого слухання. Тут діти намагаються передати в малюнку той емоційний вплив, який справляють на них певні засоби виразності. Таким чином, за допомогою вже нагромадженого слухового досвіду й аналізу власних відчуттів вони приходять до розуміння смислу певного музично-теоретичного поняття. На перших порах вихідним у доборі матеріалу виступає принцип контрасту. Це озброїть особистість школяра належним слуховим досвідом, без якого неможливо усвідомити, сприймати музичну мову.

Цілком зрозумілим стає використання народної пісні в практиці музичного виховання. В радянській педагогіці вона завжди розглядалась важливою основою навчання та виховання дітей. Серед тих, хто першим почав здійснювати на Україні музичне виховання, пов'язавши його з хоровим співом і беручи за основу народну пісню слід назвати М.Лисенка, К.Стеценка, Я.Степового, М.Леонтовича, Ф.Колесу.

Теоретичні дослідження показали, що ефективність духовного виховання й школярів їх моральний розвиток визначається здатністю до музичного сприймання. Сприймання музики лежить в основі всіх видів музичної діяльності – слухання, співу, гри на музичних інструментах, рухах під музику, творчих завдань.

Розвиткові музичного інтересу в дітей сприяють ігрові ситуації, які часто застосовують у роботі з школярами молодшого віку. Ігрові ситуації допомагають активізувати увагу дітей. Швидко залучити всіх учнів до діяльності,

але в процесі гри важливим є врахування рівня музичних знань учнів [29, с.38].

Гра – це не просто забава, а водночас весела школа життя. В іграх закладена мудрість народу, вони не лише розвивають увагу, кмітливість, допомагають висловлювати своє розуміння навколишньої дійсності, як це робили наші предки.

Досліджуючи питання формування естетичного смаку, духовної культури школярів засобами народної пісні, зауважимо, що учні повинні не лише вивчити кілька народних пісень або розучити кілька музично-ритмічні рухи. Метою є викликати живий інтерес до фольклору, музичного мистецтва, зокрема певну естетичну установку як засіб формування національної самосвідомості.

Все це дає можливість дітям стати співучасниками процесу створення цілісного спектаклю, яким є гра-драматизація. Саме фольклор, а особливо автентичний, та участь у фольклорному дійстві формують у дитячій психіці систему цінностей, що допомагає підростаючій особистості виробити естетичне ставлення і смак до всього того багатства, яке склалося протягом століть. Сила ж автентичного фольклору й народнопісенної творчості - в його доступності й безпосередності.

Традиційний дитячий фольклор, як ніяка інша ділянка народної творчості, має яскраво виявлене ужиткове значення, становлячи невід'ємну частину практичної народної педагогіки. Він сприяє здійсненню основних функцій виховання в цілому: турботі про фізичне і моральне здоров'я підростаючого покоління, розвитку розумових здібностей і підготовці до корисної діяльності юних членів суспільства. Художні якості творів, орієнтація на інтелектуальні можливості й потреби дитини на тому чи іншому етапі її зростання забезпечують їм життєздатність.

Музична культура людини невід'ємна від культури народу, до якого вона належить. Любов до народної музики, пісні – найприродніше духовне начало людського життя. Тому в нових республіканських програмах з музики, створених

на основі педагогічної концепції Д. Кабалецького особлива увага приділяється українській народній музиці.

Суть даної концепції – у ставленні до музичного фольклору як невід'ємної складової духовної культури українського народу, у визнанні провідної ролі музичного фольклору в музично-естетичному вихованні дітей; у зверненні до народної музичної творчості крізь призму її життєвих зв'язків з духовним, матеріальним та практичним світом людини; у розгляді українського музичного фольклору в діалектичній єдності з фольклором інших народів, у розкритті естетичного змісту народної музики на основі осягнення школярами суті й закономірностей музичного мистецтва.

Особливо активною й плідною була музично-педагогічна діяльність визначного українського композитора, майстра хорової обробки народної пісні М.Леонтовича. Велику цінність становить його «Практичний курс навчання співу у середніх школах України». Він пропонував розпочинати навчання співу з без нотного співу-на основі народних мелодій, вважаючи ці мелодії незамінними в оволодінні нотною грамотою. Він послідовно дотримувався принципу визначальної ролі фольклору в справі музичного – виховання дітей. Його методи і рекомендації можна застосовувати на сучасному етапі розвитку музично-педагогічної спадщини.

Наведені праці покликані відіграти позитивну роль у сучасній перебудові освіти в країні, в корінній зміні музичного та духовного виховання підростаючого покоління.

РОЗДІЛ II. ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОСТІ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОГО МУЗИЧНОГО ФОЛЬКЛОРУ

2.1. Діагностика сформованості духовності учнів

Оскільки головне завдання роботи полягає, у формуванні духовної культури школярів, нас цікавив інакший рівень їх сформованості на даний час. З цією метою нами проводилась експериментальна робота, яка складалась з двох етапів: діагностичного та формуючого.

Діагностичний експеримент. В його проведенні взяли участь 60 учнів, серед яких 34 учнів 4 класу і 26 учнів 7-класу. Експеримент ставив перед собою мету – виявити рівень сформованості духовної культури школярів.

Задля визначення діагностики сформованості духовної культури були встановлені такі критерії: понятійний, сенсорний, регулятивний, емоційно-естетичний. Кожен з них оцінювався відповідними показниками.

Показниками понятійного критерію нами обрано інформованість школярів в галузі музичного мистецтва, їх ставлення до уроків музики, народної музичної творчості, основних народно-календарних свят, рівень пізнавальної активності, яка проявляється в бажанні дітей більше дізнатись про визначені нами свята, ставлення дітей до родинних традицій.

Показниками сенсорного критерію були: виразність мовленнєвої та чистота музичної інтонацій; розвиток музичного слуху, який характеризується сформованістю чуття ладу, ритму; рівнем інтонування, який визначає діапазон голосу, рівні та етапи розвитку інтонування як репродуктивного компоненту мелодичного слуху; сформованості музичної пам'яті. Задля з'ясування рівня сформованості сенсорного критерію-використовувались творчі завдання.

Показники регулятивно-морального критерію визначались на основі розуміння учнями поняття добра й зла, яке проявлялось в умінні оцінювати ці якості у своїх вчинках та діях товаришів; характеристиці героїв улюблених казок; характеристиці образу "Я" – концепції, що виступає в самоаналізі свого "Я"; в особистих якостях (товариськість, дружба, доброта, чесність), які проявляються в

спілкуванні між учнями у ході колективних занять, навчального процесу, ігор; в ході поділитись з товаришами книгами, корисною інформацією; в повазі до старших, гостинності, ввічливості, поступливості.

Емоційно-естетичний критерій визначався за такими показниками: бажання дітей відтворити голосом улюблені пісні (емоційно яскраві, легкі для запам'ятовування тексту, ритмічні); музичний фольклор (колядки, щедрівки, веснянки, гаївки), який дитина впізнає як знайомий, проявами її емоційної реакції в музично-естетичній діяльності.

Ми провели анкетування.

1. Чи подобаються вам уроки музики?
2. Чи любите українські народні пісні? (обґрунтуйте свою відповідь).
3. Чи берете ви участь в гуртках художньої самодіяльності? Якщо так, то у яких саме? Якщо ні, то чи не хотіли б ви їх відвідати, і які саме?

На перше запитання учні відповідали так:

Андрій М.: "Я з нетерпінням чекаю кожного року, бо люблю співати, і швидко запам'ятовую нові пісні";

Оля В.: "Мені дуже подобаються уроки музики, бо на них весело і цікаво";

Павло Д.: "Я охоче йду на музику, бо наша вчителька гарно грає на сопілці і добре співає";

На друге питання учні дали такі відповіді:

Тетяна П.: "Українські народні пісні мені дуже подобаються, бо вони гарні, мелодійні і легко запам'ятовуються";

Олена К.: "Я люблю українські пісні, бо їх складав наш народ, вони нам самі рідні";

Антон П.: "Мені подобаються не всі пісні, бо більшість з них треба виконувати голосно і крикливо".

На третє запитання учні зазначили:

Вікторія К.: "Я займаюсь грою на сопілці, бо люблю і хочу виступати на сцені";

Ліна З.: "Мені подобаються різні танці, тому я відвідую танцювальний гурток.

Дані проведеного анкетування засвідчили, що учні не байдужі до української народної творчості, їм подобаються різні види музичної діяльності: спів, гра на музичних інструментах. Крім того, аналіз результатів анкетування виявив, що велика кількість учнів любить займатися танцями і мріє виступати на сцені.

Задля визначення рівня інформованості дітей про календарні свята, їм пропонувалось розглядати кольорові малюнки, фотографії, які ілюстрували Різдво, Великдень, обжинки та відповісти на такі запитання: «Подивись уважно і скажи, яке свято тут зображено? Що ти знаєш і можеш розповісти про нього?».

Результати опитування записували до протоколу, в якому фіксували правильність відповіді, її об'єкт, ступінь самостійності (впізнає самостійно; з підказкою; не впізнає зовсім), емоційність відповіді.

Щоб з'ясувати рівень інформованості дітей про родинні свята було проведено індивідуальні опитування. Учням пропонувалось розповісти про свята, традиції, обряди, які побутують у сім'ї. Після цього з'ясувалося, які свята їм подобаються і чому?

Результати діагностичного експерименту дали можливість охарактеризувати вихідні рівні духовної культури школярів.

Високому рівню сформованості духовної культури відповідали діти, які не тільки впізнавали народно-календарні свята, а й безпосередньо за ілюстраціями склали цікаві розповіді про них, змістовно описували родинні традиції.

У цих розповідях була відчутна щирість переживань, безпосередність, захопленість, яскрава індивідуальність учня. Швидко і безпомилково впізнавали й відтворювали вивчений музичний фольклорний матеріал, мали добре розвинену чистоту та виразність інтонації (інтонували чисто без музичного супроводу), а також сформоване чуття ладу, ритму, музичну пам'ять; виявляли позитивний емоційний відгук на музику. Відзначались

такими моральними якостями: були гостинними, поступливими, ввічливими. Адекватно оцінювали власну поведінку та поведінку своїх товаришів.

Достатній рівень характеризувався тим, що учні впізнавали основні народно-календарні свята за ілюстраціями, але розповідали про них кількома реченнями досить широко й емоційно. У сімейних святах та ігрових діях прояви ініціативи були спорадичними. Діти впізнавали і відтворювали вивчений музичний фольклорний матеріал самостійно, мали добре розвинену чистоту та виразність інтонації, інтонували мелодію чисто з акомпанементом; мали добре сформоване відчуття ритму, владу, музичну пам'ять, емоційно відгукували на музичний матеріал. Адекватно оцінювали свою поведінку товаришів. Гостинні, доброзичливі, залежно від настрою ділились книгами, гостинцями.

Середній рівень сформованості духовної культури визначався тим, що діти впізнавали основні народно-календарні свята з підказкою. Розповідали про них досить байдуже, без емоційно, без захоплення, майже нічого не могли сказати про сімейні свята та традиції. Брالی участь у святах та іграх на прохання дорослих. Діти не могли самостійно впізнати і відтворити вивчений музичний фольклорний матеріал. Мали середній рівень інтонування (чисто інтонували окремі відрізки мелодії); недостатньо сформоване чуття влади, музичної пам'яті, але достатньо сформоване чуття ритму. Гостинність, поступливість виступали тільки в окремих випадках, ділилися з товаришами будь-чим тільки після прохань і вмовлянь; дорослим допомагали здебільшого тоді, коли вбачали якусь користь для себе. Не могли адекватно оцінити власну поведінку і поведінку своїх товаришів.

Низький рівень характеризувався тим, що діти не могли впізнати основні народно-календарні свята за ілюстраціями (не виявляючи інтересу називали свята навгад). Не бажали брати участь у святах та іграх. Не впізнавали вивчений музичний фольклорний матеріал. Мали низький рівень інтонування, не сформоване чуття ладу, слабо сформовані музичну пам'ять та чуття ритму. Не могли оцінити власну поведінку і поведінку своїх товаришів. Всі діти були переважно непоступливими, байдужими до інших людей, не ділилися з товаришами.

Дані діагностичного експерименту засвідчили, що більшість учнів, які брали участь у дослідженні, знаходилися на низькому та середньому рівнях сформованості духовної культури. Результати контрольної та експериментальної груп суттєво не відрізнялися (Таблиця 1, Таблиця 2).

Таблиця 1

Критерії		До експериментально-дослідницької роботи			
		Контрольна група			
Рівні		В	Д	С	Н
Понятійний	4	-	27	51	37
	7	3	30	54	40
Сенсорний	4	13	23	49	35
	7	16	26	52	38
Регулятивний	4	11	19	61	33
	7	14	22	64	37
Емоційний	4	17	27	47	33
	7	20	31	50	37

Таблиця 2

Критерії		До експериментально-дослідницької роботи			
		Експериментальна група			
Рівні		В	Д	С	Н
Понятійний	4	13	33	43	36
	7	17	36	47	34
Сенсорний	4	25	37	39	25
	7	29	34	43	29
Регулятивний	4	17	31	39	29
	7	21	34	43	33
Емоційний	4	27	31	35	25
	7	31	34	39	29

Таблиці засвідчують, що найвищими є результати з понятійного та емоційно-естетичного критеріїв. Пояснити це, з нашого погляду можна тим, що основну інформацію про музичне мистецтво, його види і жанри діти одержують на уроках музики в школі, в сім'ї, в музичних школах і гуртках, в процесі спілкування.

В процесі музичної діяльності діти вивчають кращі зразки українського пісенного фольклору, передбачені навчальною програмою, або ж чують і виконують їх у своїх родинях, знайомляться у засобах масової інформації. Звичайно, що процес осягнення народної музики школярами носить емоційно-естетичний характер.

Основним завданням школи і сім'ї в повсякденній виховній роботі є формування світогляду дитини, розуміння нею людських, моральних цінностей, формування адекватної самооцінки тощо. Тож данні таблиці з регулятивного критерію свідчать про недостатній рівень її сформованості.

Формуючий експеримент. В ньому брали участь 60 учнів (контрольна та експериментальна групи). Він проходив на основі реалізації педагогічних умов, які були визначені в робочій гіпотезі. Відповідно до кожної умови розроблялась експериментальна методика виховання духовної культури школярів, яка охоплювала два блоки.

Перший блок складався з двох серій. У першій серії учнів знайомили з українськими народними звичаями, традиціями та обрядами. Задля цього було дібрано поширені в західному регіоні України свята та складний перспективний план ознайомлення школярів із звичаями і традиціями, в якому конкретизувалися мета і завдання кожного заходу, визначалась підготовча робота до свят, яка здійснювалась під час навчального процесу та в повсякденному житті. В другій серії ми використовували жанри українського музичного фольклору та спирались на їхні інтонаційні особливості. Другий блок був спрямований на поєднання виховного впливу школи та сім'ї. На цьому етапі ми враховували концептуальні положення щодо національної системи освіти. Структурні зміни в системі шкільного виховання повинна перетворити його на родинно-побутові.

Робота з батьками проходила в два етапи: на першому ми намагалися з'ясувати умови, які були наявні в сім'ї для духовного розвитку дітей, думку батьків відносно доцільності святкування народно-календарних свят у школі. На наступному етапі передбачалося проведення батьківських зібрань, індивідуальних та групових консультацій.

Відповідно до перспективного плану більш глибокого ознайомлення учнів з народно-календарними святами, батьків залучали до підготовки свят, розучування з дітьми фольклорного матеріалу, виготовлення різноманітних атрибутів.

2.2. Педагогічні умови процесу формування духовності учнів засобами українського музичного фольклору

Гуманістична спрямованість виховного процесу може бути реалізована лише за умови врахування вікових та індивідуальних особливостей вихованців. Даний принцип у педагогічній теорії розглядається як провідний і безперечний. Так, Л. Качинська наголошує на неможливості використання однакових форм та методів організації виховної роботи протягом усіх вікових етапів розвитку школярів. Безсумнівно, педагог у виховній роботі повинен варіювати форми та методи у міру розвитку учнів, залежно від їх вікових особливостей [26, с.15].

Найбільш відповідальним віковим періодом для вихователів є саме юнацький вік, досить складний за своїми суперечливими тенденціями, такими як прагнення учнів визначити свою соціальну позицію серед однолітків та дорослих, самоствердитися, вдовольнити чисельні інтереси. Протиріччя особистісного розвитку юнаків можуть бути вирішеними лише в провідній діяльності – спілкуванні. Тому, щоб не створювати проблемну ситуацію «батьки і діти», яка носить відтінок непорозуміння між різними поколіннями і виражається в нерозумінні потреб юнацтва до самовизначення та самоствердження, вихователю слід організовувати власну педагогічну діяльність, орієнтуючись на особливості даного вікового періоду.

Оскільки гуманістичний підхід спрямовує педагогічну діяльність на особистість школяра, вважаємо необхідним у процесі духовного розвитку старшокласника врахування його провідної мотивації. М.Папуча та Т.Кричковська зазначають: «Знання провідної мотивації означає розуміння того, що по-справжньому турбує особистість, до чого вона прагне і які перешкоди переживає по-справжньому важко» [44, с.135].

У педагогічній літературі неодноразово порушувалося питання позитивного впливу музичного мистецтва на розвиток духовності особистості. Відомий музикант і педагог Д.Кабалевський у своїх працях наголошує на тому, що всі форми музичних занять зі школярами повинні бути спрямовані на їхній духовний розвиток: допомагати пізнанню світу, формуванню світогляду, вихованню моральності.

Оскільки шкільна навчальна програма чітко регламентована, юнацька творчість повніше й яскравіше виявляється поза класом, де вона може зберігати вільні ігрові форми. Мистецтво вчителя полягає у тому, щоб своєчасно розпізнати сферу творчої спрямованості дитини, стимулювати її розвиток у бажаному напрямі.

Реалізації даних завдань може сприяти використання свят творчості, які допомагають розкрити творчий потенціал учнів і надають можливість підвищувати рівень їх духовного розвитку.

Головна мета такого заходу – створити невимушену психологічну атмосферу, в якій учні змогли б без хвилювань та сором'язливості продемонструвати свої творчі здобутки.

Художньо-естетичне виховання у позаурочній діяльності, на їх погляд, повинне спрямовуватися на формування оцінково-вибіркового ставлення, шляхом коригування вибору музики для ознайомлення, для дискусій, для дозвілля, коректного введення творів високого художнього рівня водночас із популярними жанрами та використання на різних етапах спілкування з мистецтвом ігрових форм діяльності, популярних у молодіжному середовищі: «прес-клубів», «брейн-рингів», «бліц-турнірів» тощо.

Позитивним у роботі, буде надання дітям ініціативи при вирішенні будь-яких питань стосовно організації позакласної роботи: висловлювати побажання щодо форм і тематики заходів, брати участь у підготовці та проведенні цих заходів тощо [29, с.25-26].

Таким чином самостійну, творчу особистість формує тільки самостійна, творча діяльність, побудована на основі самоврядування. Найефективнішою умовою у процесі духовного розвитку дитини є використання комплексу різноманітних виховних заходів, що базуються на активності учнів та є спрямованими на розвиток їх творчих здібностей.

Умовами реалізації гуманізації виховного процесу є наступні:

- добровільність включення дитини в ту чи іншу діяльність;
- віра кожної дитини в можливість вибору засобів для досягнення поставленої мети;
- оптимістична стратегія у визначенні виховних завдань;
- попередження негативних наслідків у процесі педагогічного впливу;
- готовність дітей до соціального самозахисту своїх інтересів;
- врахування інтересів учнів, їх індивідуальних смаків, уподобань, пробудження нових інтересів [54, с.31].

Різнманітні за характером та змістом форми виховної роботи, сприяють вихованню самостійності школярів, виявленню та розвитку їх творчого потенціалу, формуванню суспільної активності. Разом з тим, тематика і зміст заходів допоможуть вирішити актуальні проблеми сучасної молоді, зрозуміти внутрішнє «Я» школярів, спонукатимуть до пошуку власного покликання та шляху його реалізації.

Неменский Б.М. вважає, що мистецтво формує сукупність почуттів та ідей людства. Виховне значення інших форм суспільного пізнання має частковий характер: мораль формує моральні норми, політика – політичні погляди, філософія – світогляд, наука робить з людини спеціаліста, і тільки мистецтво впливає комплексно на розум і серце, і не має такого кутка

людського духу, який воно не змогло б зачепити своїм впливом. Мистецтво формує цілісну особистість.

Багато вчених, праці яких присвячені мистецтву та його значенню в житті людства, виділяють музику як найемоційніше мистецтво, якому належить важливе місце в системі виховання особистості.

На думку Д.Кабалевського, музика – це мистецтво, що володіє особливо великою силою емоційного впливу на людину, і саме тому вона може відігравати величезну роль у вихованні духовного світу дітей і юнацтва.

Головним завданням масового музичного виховання в загальноосвітній школі він вважає не стільки навчання музиці саме по собі, скільки вплив через музику на весь духовний світ учнів.

Педагог у своїй роботі «Виховання розуму і серця» висловлюється за доцільність використання сучасної музики в процесі музичного виховання, вважаючи що вчителі, які заперечують нові течії в музиці, відстають від своїх учнів, котрі, як правило, своєю ще не зрілою, але від природи здоровою свідомістю тягнуться до творчості своїх сучасників, у якій вони відчують навколишній сьогоднішній світ і навіть самих себе [22, с.79].

В.Сухомлинський висловив аналогічну думку щодо величезного значення музики в процесі духовного становлення особистості: «Музика є найчудодійнішим, найтоншим засобом залучення до добра, краси, людяності. Слухаючи музику, людина пізнає себе, і пізнає насамперед, що вона, людина, прекрасна, породжена для того, щоб бути прекрасною» [60, с.171].

Видатний педагог-гуманіст вважав, що музика – це найсприятливіша основа, на якій виникає духовна єдність вихователя і дітей: «слухаючи прекрасну мелодію, переживаючи і захоплюючись її красою, вчитель і учень стають рідніше, ближче» [60, с.175].

Мистецтвознавець А.Сохор, виділяючи такі духовні функції музики, як пізнавальна, виховна та естетична, особливу увагу приділяє виховному значенню музики, яка, на його думку, впливає на моральні якості слухачів,

формує їх ідейні переконання, розвиває здібність цінити красу та насолоджуватися мистецтвом як виявленням багатства творчих сил людини [58, с.41].

Духовне виховання особистості школяра передбачає також і формування вмінь діяти в нестандартних ситуаціях, бачити протиріччя навколишньої дійсності, сперечатися, доводити, відстоювати власну точку зору, шукати нестандартне вирішення життєвих проблем. Тому виховна робота зі учнями основної школи повинна включати такі види діяльності, які б стимулювали потребу учнів у дискусії, діалогові, активне залучення до дії.

Діалогічний підхід у процесі самопізнання та самоосвіти був запропонований Сократом, який вважав, що істина не дається людині в готовому вигляді, а отже завдання вчителя полягає в «наведенні» співбесідника на шлях усвідомлення проблеми та шляхів її вирішення [14, с.321].

Звертаючись до діалогічного підходу як засобу розвитку творчої особистості учня, становлення його творчого мислення та нестандартного сприйняття дійсності, сучасні дослідники визначають не тільки доцільність його використання в навчально-виховному процесі, а й наголошують на обов'язковому врахуванні необхідних умов при застосуванні даного підходу.

Діалогічне пізнання навколишнього світу, – вважає науковий колектив посібника, – починається з визнання його багатогранності, наявності великої кількості істин, серед яких необхідно знайти ті, що допомагають зрозуміти самого себе, усвідомити необхідність погоджувати свої цінності й інтереси з потребами та установками інших людей [45, с.195].

Провідною умовою діалогу вчителя і учня в духовному вихованні дітей основної школи є повага до співрозмовника, точне дотримання меж свободи, уміння знаходити аргументи і використовування їх, досягаючи поставленої мети, а саме переконання співрозмовника, вважає Г. Аркелов. Повністю погоджуючись з попереднім науковцем, В.Лутай доводить, що в діалозі є обов'язковим уважне слухання, тому що необхідно зрозуміти, що

говорить інший, оцінити його судження; уміння зважувати слова, щоб висловити своє розуміння ситуації [34, с.88].

Погоджуються та обґрунтовують вищезазначену точку зору автори Концепції художньо-естетичного виховання учнів, вважаючи провідним завданням діалогу «перетворення керівної позиції педагога й підлеглої позиції учня та зміну їхніх функцій: педагог не інформує, а актуалізує, стимулює прагнення школяра до пізнання, творчого розвитку, створює умови для саморуху» [29, с.32].

Науковці наголошують, що діалог як провідна форма спілкування містить у собі величезне комунікативне багатство: бесіду і суперечку, конкуренцію і співробітництво, ствердження і заперечення, що особливо важливо у процесі опанування неоднозначних феноменів фольклорного мистецтва.

Отже, атмосфера неформального спілкування, вільного виявлення власних поглядів виявляється найсприятливішою в процесі розвитку творчих здібностей школярів.

Використовуючи сукупність перелічених складових, створюються умови для спілкування в системі «вчитель – учень», обміну думками, поглядами, судженнями, що сприяє формуванню світогляду школярів і, в кінцевому результаті, підвищенню рівня духовного розвитку.

Наголошуючи на активній участі вчителя під час діалогу, Ю.Кулюткін зауважує, що педагог не повинен нав'язувати учням свою думку, а повинен чекати від них їхніх особистих спроб вирішення, вчитель повинен допомагати кожному учневі висловити перед іншими свої думки, гіпотези [36, с.46].

Підтримуючи погляди багатьох дослідників, американський педагог Т.Джонсон наголошує на необхідності підготовки педагогів до діалогування з учнями. Тільки при грамотному веденні діалогу в класі, на його думку, учні вчаться оцінювати події, самостійно приймати рішення, тим самим готуються до самостійного життя в суспільстві [34, с.89].

Російський педагог Т.Власова переконана, що діалог, який передбачає рівноправність почуттів, сенсів, моральних виборів, творчості та дії суб'єктів виховного процесу, є обов'язковою педагогічною умовою виховання духовності школярів. На її погляд, педагогічне спілкування реалізує всі функції, що виконує спілкування в житті суспільства: комунікативну (забезпечення зв'язку між людьми); інформативну (збагачення знаннями, способами діяльності); психотерапевтичну (надання впливу на інших); педагогічну (виконання цільових установок виховання); гедоністичну (отримання насолоди в процесі духовних контактів); морально-естетичну (розвиток совісті та переживання почуття краси); релігійну («взаємодія» з Богом), котра має вигляд спілкування з самим собою [12, с.164].

Визначальним результатом діалогу між вихователем та учнем, на думку В.Лопатинської, є його трансформація у діалог школяра із самим собою, що в кінцевому результаті призводить до самовизначення особистості, а отже, позитивно впливає на процес її духовного становлення [31, с.29].

На визначальній ролі вчителя в процесі становлення особистості учня наголошує і А.Мудрик, зазначаючи, що у ранній юності, коли йде процес формування світогляду, самопізнання, становлення особистості і картини світу, виникає багато питань, від рішення яких багато в чому залежить те, якою стане юна людина. Вирішити їх правильно, вважає науковець, учні основної школи можуть тільки з повсякденною тактовою допомогою дорослих, у першу чергу вчителів [57, с.61].

Дійсно, важливість постаті вчителя, його професійних якостей у процесі формування особистості не можна переоцінити. На думку О.Асмолова, вчитель – це працівник найбільш трудомісткого духовного виробництва, виробництва особистості [1, с.84].

Ефективність духовного розвитку учнів значною мірою залежить від достатнього рівня готовності вчителів до даного виду педагогічної діяльності. Досліджуючи це питання, Помиткін Е.О зауважує наступне:

«Чутливість дітей до фальші, їх здатність розпізнавати внутрішній світ дорослих зумовлюють необхідність високого рівня не тільки професійних, а й моральних, духовних якостей особистості педагога» [48, с.11].

Морально-психологічна готовність як складне психічне утворення являє собою багатомірну систему і включає в себе наступні компоненти: мотиваційний; орієнтаційний (ціннісно-професійні орієнтації); пізнавально-операційний (професійна спрямованість уваги, уявлення, сприймання, пам'яті, педагогічне мислення, педагогічні здібності, знання, дії, операції і заходи); емоційно-вольовий; психофізіологічний (властивості і здібності, які забезпечують високу працездатність у виконанні професійних функцій); оцінюючий (самооцінка своєї професійної підготовки) [28, с.10-11].

Спираючись на дослідження цих науковців можна зробити висновок, що процес духовного виховання учнів засобами українського музичного фольклору вимагає наявності у вчителя ще й додаткових специфічних навиків, а саме: розуміння сутності духовного виховання учнів; визначення мети та глибини завдань виховної роботи, спрямованої на духовний розвиток школярів; компетентність у галузі українського музичного фольклору та усвідомлення виховних можливостей.

Отже, готовність учителів до роботи з формування духовності учнів засобами музичного фольклору передбачає розуміння ними сутності духовного виховання, його мети та завдань, усвідомлення виховних можливостей фольклору, вміння самостійно визначати шляхи методичного забезпечення виховного процесу. Наявність зазначених вимог становить важливу педагогічну умову виховання духовності.

З огляду використаних джерел стосовно поставленого питання можна зробити висновок, що ефективними умовами формування духовності школярів основної школи засобами популярної естрадної музики буде залежати від використання наступних педагогічних умов:

- гуманізація процесу виховання з врахуванням провідної мотивації внутрішньої позиції учнів, інтересів і смаків учнів, їх індивідуальних і вікових особливостей;
- використання різноманітних форм позакласної роботи в поєднанні з активністю та самостійністю учнів;
- емоційне та естетичне насичення змісту виховної роботи;
- введення у виховний процес діалогової взаємодії між учителем і учнем;
- готовність вчителів до роботи, спрямованої на процес формування духовної культури школярів засобами українського музичного фольклору.

Великий і різнобічний вплив на особистість дитини мають театралізовані ігри, інсценізація казок. Беручи участь у театралізованих іграх, діти знайомляться з навколишнім світом через образи, барви, звуки.

Музична театралізована гра завжди приваблює тих, хто працює з молодшими школярами. Тому вчителями обрано цей жанр, в якому за допомогою віршів і музики поєднано втілення цікавої сюжетної лінії з розвиваючим й виховним навантаженням. Добір діючих персонажів, виразність і наповнення віршів і музики в поданих творах є засобом загального, розумового, мовленнєвого та музичного розвитку, морально-естетичного виховання в ненав'язливій ігровій формі. Римовані тексти дають не лише відчуття гармонії, але й значно поповнюють лексичний запас дітей. Це важливо як для розвитку мислення, розвитку зв'язного мовлення, так і для виховання моральних пріоритетів учнів.

Матеріали казок методичного посібника С. Школьник ми використовували на практиці в позаурочний час не тільки як музично-театралізовані сюжетні ігри, але й як навчальні вистави, композиції для сценічного втілення, що формує дружні стосунки в учнівському колективі.

Так, наприклад, «Пригоди Дюймовочки» – віршована казка з музикою, створеною за мотивами казки Г. Андерсена "Дюймовочка". Основним є показ гартування, формування характеру в складних умовах дійсності, перемоги

добрих сил, вірності своїй мрії. Прищеплення доброзичливості та співчутливості – це мета твору. Важливо й те, що більшість персонажів, що співають, та музичних образів, зображують світ природи. З любов'ю відображені в звуках, вони мов би закликають розуміти, любити, цінувати та берегти природу.

2.3. Аналіз результатів процесу формування духовності учнів засобами українського музичного фольклору.

Дослідження духовного розвитку школярів показали, що рівень їх духовності знаходиться на низькому рівні. Щоб подолати суперечність між можливостями школярів в освоєнні мистецтва в цілому та існуючим рівнем цього освоєння, слід розробити систему методичних прийомів управління музичною діяльністю з метою формування та реалізації їх творчого потенціалу. Тому наступний етап формування духовності школярів полягав у реалізації цього завдання в процесі виконавської діяльності учнів.

Репертуар для школярів підібраний різноманітний за змістом, доступний для виконання, з урахуванням вікових особливостей. В молодших класах – це веселі хороводні, 4 грові, жартівливі пісні. У середніх та старших класах – це ліричні, історичні пісні, колядки, щедрівки, веснянки.

Важливе завдання повинен виконати вчитель музики – навчити учнів розуміти народну пісню та викликати бажання навчитися її співати. До недавнього часу програма з музики була представлена незначною кількістю народних пісень. Тому цю тривалу прогалину у вивченні фольклору серед школярів потрібно реалізувати на позаурочних заняттях фольклорного ансамблю, та так званих українських вечорницях та позакласних уроках народної творчості.

Програма таких занять охоплює майже всі жанри українського музичного фольклору: вокальний, танцювальний та інструментальний. Застосування словесного та музичного фольклору сприяє творчому розвитку особистості школяра. Тематика цих занять будувалась на простому,

доступному матеріалі, включала в себе різнофункціональні жанри: казки, Лічилки, примовки тощо. Наприклад: а) музична казка «Лисичка, Котик та Півник» (К.Стеценко); б) інсценіровки українських пісень: «Грицю, Грицю, до роботи», «Гра в зайчика»; в) заклички: «Вийди, вийди, Сонечко», «Не йди, не йди, дощику»; г) лічилки: «Гадуль, гадуль, га дулька»; д) пісня-гра: «Льон», «Просо», «Огірочки».

Серед усіх жанрів фольклору найбільший інтерес у школярів спостерігається до ігор та забав. Окремі з них – це своєрідні дитячі вистави.

Отже, естетичне виховання школярів засобами фольклору сприяє розвитку їх естетичних смаків та самостійної творчої діяльності.

Особливий інтерес у школярів викликало створення ритмічних акомпанементів до народних пісень танцювального й маршового характеру.

Ця робота проводилась в такій послідовності: учні визначали характер пісні, аналізували будову твору і склали ритмічний акомпанемент. Після цього використовувались ударні інструменти (барабани, трикутник, бубон, маракаси).

Граючи на цих інструментах, школярі легше запам'ятовували мелодію і ритм пісні, в них ефективніше розвивались творчі здібності та музичний інтерес.

Художньо-виконавська діяльність активно розвиває творчі задатки дітей. З великим інтересом школярі брали участь в інсценізації хороводних ігор-веснянок, русальних, купальських віночків, жнивварських та зимових обрядах – колядок і щедрівок. Художні образи цих творів пробуджували в них естетичні почуття, допомагали краще зрозуміти людські переживання.

Реалізацію творчого потенціалу школярів забезпечує фольклорний ансамбль – доступна в шкільних умовах форма залучення дітей до народної творчості.

Кожний фольклорний ансамбль, цікавий перш за все тим, що показує, свій місцевий, пісенний фольклор, самобутню пісенно-інструментальну музику, фрагменти обрядів, заохочує школярів творчо мислити та творити.

Завдання фольклорного ансамблю – формувати інтереси учнів до народної творчості, найбільш повно представляти національні жанри традиційного співу і широко їх пропагувати, збирати і записувати фольклор. Велике виховне значення мають костюми, які відповідають місцевим народним традиціям. Бажано, щоб костюми робились самими учнями.

Педагогічну цінність фольклорних ансамблів підкреслює зв'язок пісні з рухом. Робота над ігровими піснями допомагає активній реалізації творчого потенціалу школярів.

Основна мета позакласної роботи – поглибити знання, набуті учнями на уроках. Тому, виконавська діяльність у гуртках народної пісні, в театральних колективах (літературних студіях, театрах казки, дитячих драматичних театрах), при зустрічі з народними майстрами краю, допомагають в організації проведенні виставок зразків народних промислів, свят, звітних концертів школи.

Участь школярів у таких заходах стимулює розвиток естетичної свідомості, образного мислення, творчих якостей особистості.

Стосовно початкових класів, в навчальний матеріал для нових введено багато дидактичних ігор, розрахованих на осмислення музичних понять, на розвиток музичних здібностей.

Багато з таких ігор, наприклад, «Журавель», «Подольночка», «Край долини мак», «Женчичок», «Печу, печу хлібчик» із збірника В.Верховинця сприймались дітьми з величезним інтересом і задоволенням. Під час виконання ми звертали увагу дітей на те, чи гарно вони рухаються, чи правильно передають жестами старовинний процес випікання хліба.

Отже, в народних піснях – іграх дитина виконує відповідну роль. То вона Насточка, то Подольночка, то Зайчик, то Журавель. Щоб збудити творчу діяльність дитини, важливо ввести дітей в атмосферу гри, адже деякі ігри, пов'язані з побутовим обрядом, деякі з календарними обрядами.

Організація такого типу ігор вимагає від учителя уміння стимулювати творчу фантазію учнів, створити атмосферу, в якій вони змогли б вільно

ділитись своїми думками та пропозиціями, виявляти ініціативу та в результаті – в процесі виконавської діяльності реалізувати свій творчий потенціал.

Ще ми запропонували учням такий вид діяльності як малювання – після прослуховування та розучування пісень ми пропонували дітям в малюнках відтворити зміст пісень свої враження. Учні із задоволенням виконували малюнки до пісень: «Ой, у полі жито», «Ходить гарбуз по городу», «Засвіт встали козаченьки», «Глибока криниця» та інші. Художнє відтворення музики допомагало настрої від спілкування з піснями. Саме в цьому виді діяльності найбільше дітей змогли самовиразитись й показали нам свої творчі можливості.

Також, для розвитку і реалізації творчих здібностей школярів ми використовували спів канонам, використовуючи при цьому народні пісні: «Прийшла весна», «Ой на горі жито». Учні із задоволенням співали канонам, починаючи з початкових класів.

Використовуючи усі ці форми роботи на уроках музики, в позакласній роботі, ми зробили висновок, що вони сприяють активному мисленню школярів, виховують наполегливість, любов до музичної творчості, інтерес до народної музики, допомагають реалізувати творчий потенціал школярів в процесі виконавської діяльності.

Підсумовуючи результати після проведеного експерименту за визначних педагогічних умов та за вище показаною методикою, ми отримали зріз у відсотках по відповідним критеріям і визначили рівні сформованості духовної культури учнів, які брали участь у експерименті. У таблицях 5, 6 наведені результати у відсотках.

Таблиця 5

Критерії		Після експериментально-дослідницької роботи			
		Контрольна група			
Рівні		В	Д	С	Н
Понятійний	4	-	31	43	31
	7	4	35	47	35
Сенсорний	4	17	25	43	35
	7	21	29	47	39
Регулятивний	4	13	17	53	37
	7	17	21	58	41
Емоційний	4	17	31	51	29
	7	21	34	54	33

Таблиця 6

Критерії		Після експериментально-дослідницької роботи			
		Експериментальна група			
Рівні		В	Д	С	Н
Понятійний	4	33	49	23	15
	7	38	54	28	20
Сенсорний	4	49	41	17	13
	7	51	46	22	18
Регулятивний	4	31	51	25	15
	7	36	56	30	20
Емоційний	4	45	49	15	11
	7	50	54	20	16

ВИСНОВКИ

Відповідно до завдань дослідження в дипломній роботі розглянуті теоретичні засади процесу формування духовної культури школярів в процесі творчої діяльності на уроках музики.

Аналіз наукової літератури в аспекті досліджуваної проблеми, результати експериментальної роботи дозволили дійти висновку про те, що духовну культуру школярів ми розглядаємо як індивідуальний досвід на привласненні моральних, етичних, естетичних, художніх, духовних цінностей національної культури, що їх оточує.

Завдяки сильному емоційному впливові фольклор здатний глибоко довести до психіки дитини, до її свідомості свої морально-естетичні ідеї. Це дає підставу стверджувати, що використання у навчально-виховному процесі музичного фольклору значно впливає на формування у школярів не тільки окремих якостей, а й на рівень їх духовної культури.

Побудова процесу спілкування з дітьми на, які лежать в основі створення і засвоєння музичної народної творчості (розкриття та розвиток творчої індивідуальності кожного, різноманітність видів діяльності, єдність співу, слова і руху, багаті можливості інтерпретації тощо), забезпечує інтегративний характер музично-творчої діяльності, формування у дітей музичної культури, як складової їх духовного становлення.

Проведене дослідження підтвердило правильність гіпотези щодо ефективності впливу різноманітних жанрів музичного фольклору на формування духовної культури школярів за умов включення їх в естетично-оцінювальну діяльність та використання ефективних методичних прийомів.

Запропоновані нами в експериментальній роботі підходи до проблеми формування духовної культури школярів засвідчили їх ефективність і динамічність. Експеримент ще раз підтвердив положення про те, що в основі засвоєння фольклору лежать такі види музичної діяльності як слухання музики, спів, участь в іграх – драматизаціях, фольклорних святах та концертах.

Все це дає підстави вести мову про необхідність значного підвищення ролі музичного фольклору у шкільному навчанні і вихованні дітей, рекомендувати впровадження у навчально-виховний процес всього арсеналу джерел музично-фольклорної спадщини. Це якісно збагатить дидактичні та виховні можливості уроків музики та забезпечить широкий вихід музичної діяльності учнів у позанавчальну виховну роботу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Асмолов, А. (1988). Личность: психологическая стратегия воспитания. *Политическое образование*. №16. Москва, С.81-89.
2. Асафьев, Б.В. (1971). *Музыкальная форма как процес*. М.: Просвещение. 375 с.
3. Березан, В.І. (1999). *Підготовка майбутнього педагога до естетичного виховання школярів засобами сучасної музики масових жанрів*. Київ, 24 с.
4. Бех, І.Д. (2003). *Виховання особистості*. (У 2 кн. Кн.1). Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: Навч.-метод. видання. К.: Либідь. 280 с.
5. Бодина, Е.А. (1991). Музыка в школе: размышления о наболевшем. *Советская педагогика*. №9. Москва, С.72-74.
6. Богоявленская, Д.Б., Богоявленская М.Е. (1998). Творческая работа – просто устойчивое словосочетание. *Педагогика*. №3. Москва, С.36-43.
7. Божович, Л.И. (1968). *Личность и ее формирование в детском возрасте*. М.: АПН РСФСР. 464 с.
8. Братусь, Б.С. (1994). *Психология. Нравственность. Культура*. М.: Менеджер, Роспедагенство. 306 с.
9. Васюріна, А.О. (1996). *Соціально-естетичний аналіз масової музичної культури*. (Автореф. дис. канд. філос. наук: 09.00.08/ Київ. держ. ун-т ім. Т.Шевченка). Київ, 20 с.
10. Вихованець, І. Р. *Тайна слова*. (2005). Київ, 284 с.
11. *Возрастная и педагогическая психология* (2009). Под. ред. А. В. Петровского; учебник для студентов педагогических институтов. М.: Просвещение. 300 с.
12. Власова, Т.И. (1999). *Теоретико-методологические основы и практика воспитания духовности современных школьников*. Ростов н/Д: Изд-во РГПУ. 212 с.

13. Волкова, Н.П. (2001). *Педагогіка*. Посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Видавничий центр «Академія». 576 с.
14. Гончаренко, С. (1997). *Український педагогічний словник*. Київ: Либідь, 367 с.
15. Гренадинова, Е.М. (1999). *Развитие творческого мышления как условие успешного обучения*. №1. Москва, С.13-14.
16. Грінченко, М.О. (1961). *Історія української музики*. 2-е вид.-Нью-Йорк: Український музичний ін-т. 192 с.
17. Громов, С.Н. (1998). Популярная эстрадная и поп-музыка в культурно-досуговой программе. *Культурно-досуговая деятельность*. Учебник /Под науч. ред. А.Д.Жаркова, В.М. Чижикова. М.: Академия. С.200-348.
18. *Гуманізація процесу навчання в школі: Навчальний посібник* / За ред. С.П.Бондар. 2-ге вид., доповн. (2001). К.: Стилос. 256 с.
19. Дряпіка, В.І. (1997). *Орієнтація студентської молоді на цінності музичної культури (соціально-педагогічний аспект)*. К.: Кіровоград: Державне Центральне Українське вид-во. 215 с.
20. Зязюн, І.А., Сагач, Г.М. (1997). *Краса педагогічної дії*. Навч. посібник для вчителів, аспірантів, студентів середніх та вищих навч. закладів. К.: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу. 302 с.
21. Зеличенко, А.И. (1996). *Психология духовности*. М.: Трансперсональный Институт. 400 с.
22. Кабалевский, Д.Б (1981). *Воспитание ума и сердца: кн. для учителя*. М.: Просвещение. 192 с.
23. Кабалевский, Д.Б. (1973). *Прекрасное побуждает доброе*. М.: Педагогика. 336 с.
24. Каменецька, Л. М. (2009). *Формування культури виконання популярної вокальної музики у старшокласників*. Київ, 21 с.
25. Картавий, П.В. (1986). *Авторська пісня як явище культури*. Київ: Знання. 17 с.

- 26.Кацинська, Л.П. (1997). *Виховний процес в сучасній школі: Методичний посібник*. Тернопіль. 159 с.
- 27.Климук, І.Я. (1998). *Проблема музичної моди в естетичному вихованні старшо-класників*. Київ, 17 с.
- 28.Кондрашова, Л.В. (1987). *Морально-психологічна готовність студента до вчительської діяльності*. К.: Вища школа. 53 с.
- 29.*Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах та Комплексна програма художньо-естетичного виховання у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах*. Інф. зб-к МОН України. (2004). №10. Київ, С. 3-32.
- 30.Крымский, С.Б. (1992). *Контуры духовности. Новые контексты идентификации. Вопросы философии*. № 12. М.: Молодая гвардия. С. 21-22.
- 31.Лопатинська, В. (2003). *Морально-гуманістичний зміст спілкування. Шлях освіти*. № 1. Київ, С.27-30.
- 32.Лутай, В.С. (1999). *Філософія сучасної освіти: навч. посібник*. К.: Магістр. 255с.
- 33.Малишев, Ю. В. (1968). *Солоспіви: Нариси та нотатки про укр. вокальну лірику*. К.: Муз. Україна. 219 с.
- 34.Малькова, З.А. (2000). *США: поиски решения стратегической задачи школы. Педагогика*. №1. С.82-92.
- 35.Мудрик, А.В. (2002). *Социальная педагогика*. Учеб. для студ. пед. вузов. Под ред. В.А.Сластенина. 3-е изд., испр. и доп. М.: Издательский центр «Академия». 200 с.
- 36.*Мышление учителя: Личностные механизмы и понятийный аппарат*. Под ред. Ю.Н. Кулюткина, Г.С.Сухобской. (1990). М.: Педагогика. 104 с.
- 37.*Музыкальный энциклопедический словарь*. Гл. ред. Г.В.Келдыш. (1990). М.: Сов. Энциклопедия. 672 с.

- 38.Неменский, Б.М. (1991). Воспитание искусством: Проблемы духовной жизни и культуры. *Соц.-полит. науки.* №4. Москва, С.50-57.
- 39.Немов, Р.С. (2000). Психология: Учебник для студентов высших педагогических учебных заведений: В 3 кн. изд. центр ВЛ АДОС. М. 640 с.
- 40.Осьмак, А. (1990). Куди веде музика. *Соц. культура.* № 1. Київ, С. 2-3.
- 41.Осьмак, А. (1989). Чув дзвін: про музику. *Соц. культура.* № 3. Київ, С.22-23.
- 42.Ороновська, Л.Д. (2003). Розвиток творчої активності молодших школярів на уроках музики. *Мистецтво та освіта.* №4. Тернопіль, С. 55-57.
- 43.Ортега-и-Гассет, Х. (1989). Восстание масс. *Вопросы философии.* №3. Воронеж, С.119-154.
- 44.Папуча, М.В., Кричковська, Т.Д. (2001). *Особистість: розвиток, соціалізація, виховання.* Ніжин: Редакційно-видавничий відділ НДПУ ім. М.Гоголя. 147 с.
- 45.Помиткін, Е.О. (1996). *Духовний розвиток учнів у системі шкільної освіти.* К.: ІЗМН. 164с.
- 46.Райс, Ф. (2000). *Психология подросткового и юношеского возраста.* СПб: Изд-во «Питер». 624 с.
- 47.Різник, О.О. (1992). *Сучасна авторська пісня і тенденції її розвитку в Україні.* К. 14 с.
- 48.Рибалка, В.В. (1996). *Психологія розвитку творчої особистості: навч. посібник.* К.: ІЗМН. 236 с.
- 49.Рожков, М.И., Байбородова, Л.В. (2001). Организация воспитательного процесса в школе: *Учеб. пособие для студ. высш. учеб. Заведений.* М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС. 256 с.
- 50.Роменець, В.А. (2001). *Психологія творчості: навч. посібник.* 2-ге вид., доп. К.: Либідь. 288 с.

51. Рудницька, О.П. (1998). *Музика і культура особистості: проблеми сучасної педагогічної освіти: навч. посібник*. К.: ІЗМН, 247 с.
52. Мейнерт, Н.П. (1987). *По воле музыки. Социологические исследования*. № 4. С.88-93.
53. Сапожник, О. (2003). Популярна естрадна музика в Україні: історичний екскурс. *Мистецтво та освіта*. С. 7-10.
54. Саркитов, Н.Д. (1991). *Беседы о популярной музыке в средней школе. Воспитание музыкой: Из опыта работы*. М.: Просвещение. С.173-193.
55. Семашко, О. (1990). *Музичне життя очима соціолога*. Музика. №3. С.6-7.
56. Сманцер, А.П., Кондрашова, Л.В. (2001). *Гуманізація педагогічного процесу в сучасній школі: історія і сучасність*. Учебно-методическе пособие для студентів. Мн.: «Бестпринт», 308 с.
57. Соловейчик, С. (1989). *Воспитание без воспитания. Новое время*. №11. С.41-43.
58. Сохор, А.Н. (1972). *Музыка и общество*. М.: Знание, 48 с.
59. Сохор, А. Н. (1983). *Вопросы социологии и эстетики музыки: Статьи и исследования*. Ч.1.Л.: Сов. Композитор. 296 с.
60. Сухомлинский, В.А. (1975). *О воспитании*. М.: Политиздат. 272с.
61. Сухомлинский, В.А. (1984). *Сто советов учителю*. К.: Рад. школа. 254 с.
62. *Філософський словник*. За ред. В.І.Шинкарука. (1986). К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії. 768 с.